

LA PRESENCIA DE JAUME COLLELL EN EL TREBALL POÈTIC DE JACINT VERDAGUER

Joan REQUESENS

Un mossèn rossellonès que passava de la seixantena va parlar del seu Rector del Seminari que havia estat escolà de Mn. Cinto i de com els explicava aquest record: un matí Verdaguer mirava el Canigó des d'una finestra del Seminari de Prada i pronuncià unes paraules enceses davant de la bellesa de la muntanya. Un mossèn que l'escoltava li digué: «Vós sou com tots els catalans, una mica poetes per un no-res!» I Verdaguer li contestà: «Qui davant d'aquesta muntanya no se senti poeta, no pot ser català»¹.

Aquell dia vaig gravar en mi la dita, però oblidi altres detalls. No vaig pas preveure aleshores la celebració del centenari del poema *Canigó*. Ara, però, al costat d'aquest record de la tradició viva sobre Mn. Cinto Verdaguer, la meua aportació en aquest aniversari vol ser una nota que faci present Jaume Collell a la vora del seu amic, «dimidium animae meae»².

Relacionar l'amistat que es tenien amb la tasca poètica no és pas la primera vegada que es fa, però això no supleix el fet que ens manqui encara de tenir aplegades les dades que s'hi refereixen. Iniciar-ne la tasca és el meu propòsit. Podria encapçalar-la d'una manera gràfica dient que Verdaguer era l'artista i Collell l'artesà, en el ben entès que un artesà al costat de Verdaguer només manifesta la part d'inseguretat temperamental i no cap insuficiència en la seva creació poètica. També és cert i conegut l'alt concepte que Verdaguer tenia del propi treball en el redreçament de la llengua, la qual cosa l'empenyia a mostrar els seus papers a qui considerava els millors homes de lletres, al llarg de tota la vida³. Ara bé, potser també la manca d'una amistat com la de Jaume Collell hauria generat una nosa en el seu fer i tal volta l'hauria influït a l'hora d'escriure. Enllà de suposicions, però, la història ens duu agermanades des del començament les dues personalitats.

Per millor entendre aquesta distinció que anomeno d'artista i artesà, i per ordenar la variada relació poètica que hi va haver entre ells, aplego en un primer apartat l'aspecte de la consulta, el de l'esmena i el de sol·licitació de material. En un segon apartat reuneixo allò que fa referència a la gestació, elaboració i presentació del poema *Canigó*. I en un tercer apartat, els judicis de valor i elogis que Jaume Collell ha fet del poeta, aquell qui el 1894 li parlava de «trenta anys d'estreta amistat» (VIII, 213)⁴.

I

Una de les manifestacions més íntimes que Verdaguer féu a Collell la

trobem en una carta de 1880: «Estimadíssim Jaume: m'han nombrat mantenedor dels Jocs Florals, com ja hauràs vist, i com en totes les coses, demano el teu parer, puix quan obro pel meu cap, no tinc gaire el do d'acert» (III, 77). L'abril del 74 li havia escrit: «(...) i tu poc disposat per venir-nos a veure [a Barcelona] ara que em convidrien tant tos consells i sobretot ta companyia» (I, 40), i a ratlla seguida el fa portantveu de les seves inquietuds davant del director espiritual, que ho era de tots dos.

Aquest aire de confiança i de petició de guia el trobem en moltes cartes.⁵ Tanmateix, res no té a veure aquesta franquesa amb cap actitud de dependència, i si amb una manifestació de profunda amistat, la qual no era pas obstacle perquè en moltes altres coses no el consultés⁶, com en les que, referides a decisions poètiques, ens reporten altres cartes⁷.

El record tardà de Collell el trobem escrit amb aquests mots: «La nostra amistat s'havia anat fent cada dia més íntima [està parlant dels anys 60], fins arribar a tenir un cert aire germanívol, que no feia res ell sense consultar-m'ho»⁸. No cal dir que les manifestacions de confiança de Verdaguer les llegia des de la visió que dia a dia anava adquirint del temperament de l'amic amb més justesa i menys errors que no sembla.⁹

Centrem-nos, però, en els testimonis que tenim de les consultes —i incerteses, si es vol— que Verdaguer adreçava a Collell. Ara bé, no les entendrem del tot si abans encara no fem esment d'aquell sentir-se «pobre poeta»¹⁰ que solia manifestar-li més d'una vegada, que li faltava temps i que la salut no l'acompanyava, i que li costava d'escriure.¹¹

«Ací ja floreixen los ametllers i apar ja siam en primavera; no obstant ma musa dorm. Déu la despertarà, si convé, i sinó, mos amics i tu en especial, supliran ma falta en el concert de les lletres» (IV, 27), en el qual s'hi considerava «un poeta de secà» (II, 185) i fins i tot arribà a creure que la seva poesia era «verament pobre i miserable» (IV, 93). Això ell, el qui als vint anys, profèticament, es va veure coronat de glòria i d'espines.¹²

La més antiga dada escrita que tenim sobre consultes dirigides per Verdaguer a Collell es troba en la primera carta documentada en l'epistolari. En ella li demana que allò que faci referència al seu treball poètic ho mantingui en secret (I, 81). El treball poètic, no el volia esbravar més enllà del clos de l'amistat? Formava part dels secrets que es tenen els amics. I des del dia d'aquesta carta, sota el segell de la correspondència s'inicien les consultes i es deixen decisions a les mans de l'amic. Amb motiu d'un acte que volien dedicar-li a Vic després de ser guardonat per *L'Atlàntida*, li escriu: «A tu, que ets prudent quan te dona la gana de ser-ho, te faig intèrprete de mes observacions, i me sembla que no et semblaran infundades» (II, 13). Uns anys més tard li escriu: «No em decidiré que tu no em donis camí» (V, 68).

No cal, potser, repetir aquí *verbatim* els mots d'indecisió i fins de temor pel seu treball, ni els consells i l'ajuda que li demana. Que bastin els trenta-cinc testimonis epistolars als quals remeto en nota.¹³

Prou més important és l'aspecte d'esmena o de correcció que li demana planerament. La primera dada epistolar ens la proporciona la quarta carta

que li va escriure. Diu així: «Estimat Jaume: Començant pel títol (...) toca-hi i correteix lo que vullas» (I, 121). Una vintena llarga de vegades li demana correcció a través de cartes, descomptant-ne les referides al poema *Canigó*. El que és important de totes elles, evidentment, rau en el to de la petició i en els mots que hi fa servir.

Pel que fa al to podem reunir aquesta selecció i remetre a d'altres:

— «Tu, que et vas tornant tan cuidadós per les coses de ton amic» (I, 219).

— «Si tens un minut per perdre amb l'amic que tant te deu i tant t'ho estima» (III, 185).

— «Guardo les advertències teves i acceptaré a mans besades les que em proposes de nou» (IV, 216).

— «Si t'agrada aquesta petita composició, fes lo favor de mirar-la bé (...) com a cosa pròpia» (III, 12).

— «Vejas si et sembla bé (...) diga'm-ho» (II, 89).

— «Si et desagrada no li posis de cap manera» (III, 12).

— «Com m'agradaria i me serviria llegir-t'ho avans tot!» (IV, 214).¹⁴

Pel que fa als mots amb els quals s'expressa, uns quants són aquests:

— «Si s'hi pot adobar quelcom...» (V, 188).

— «T'agrairé que me'l retalles, trenques, afegeixes». (III, 185).

— «Correteix lo que et sembla» (V, 191).

— «Esborra de les variants que he posat en algun vers, lo que no t'agrada» (III, 32).

— «Passar ratlla sobre lo que no vaja i dir-me si quelcom hi trobes a faltar» (IV, 206).

— «Te'n pendràs lo que te'n fassa pesa i esborraràs lo que te'n desagrada» (III, 31).

— «Pots tallar, afegir o esqueixar» (V, 186).¹⁵

Una vegada Verdaguer li demanà que fes una estrofa (VII, 206), però sembla que Collell no la va fer. Per contra, en una altra ocasió, li diu que ha inserit en el poema una estrofa d'ell i que si no la hi vol, que la tregui (I, 230); aquí no sabem què va fer Collell. Un tercer cas és el d'un pròleg per al qual li demana d'afegir-hi un tros (III, 185) i Collell, ho sabem, el va redactar.

Fins aquí les dades són extretes de l'*Epistolari*, però Jaume Collell ens en dóna d'altres. Tenim aquest record seu, quan Verdaguer va presentar el primer esbós de *L'Atlàntida* als Jocs Florals: un matí el tragué del llit per preguntar-li «Que te'n sembla?»¹⁶. Quan la tingué enllestida per segona vegada, va fer el mateix, li va ensenyar: «(...) Tragué del fons del sac lo cartipàs de *L'Atlàntida*, i el refeu, i el corretegi, i el modificà de tal manera, que al mostrar-me'l abans d'enviar-lo als Jocs Florals (...)»¹⁷. El dia que pel primer esbós de *L'Atlàntida* el va treure del llit era la segona vegada que ho feia. Conta Collell que llavors de la revolta del Setembre del 1868, a instàncies de l'autoritat, «les turbes baladrejant se retiraren (...) cap a dormir i esperar quines notícies vindrien l'endemà». Doncs bé, l'endemà «lo que a mi em vingué fou la visita d'en Cinto» amb un romanç.¹⁸

El tercer aspecte anunciat és l'ajuda que Verdaguer acapta a Collell sobre

qüestions que necessitava conèixer per al seu treball. Aquest bloc de dades, tot i tenir-ne poques —tampoc no hi compto les referides a *Canigó*—, no deixem de veure'l en el seu valor simbòlic.

L'any 70 li escriu perquè li porti de Barcelona «rastre de res de bo que em fes paper» (I, 80).

L'any 71 sap de la mort d'un capellà que tenia molts llibres i li encarrega de comprar-ne; que en cerqués de mística i de vides de sants (I, 115).

L'any 73 li pregunta si ja sap alguna cosa d'uns documents històrics per al poema *La batalla de Lepant* (I, 136).

Uns anys més tard: «Si trobes algun càntic de missió, modelo, arplega-me'l per lo que ja saps» (I, 137).

Dues vegades li demana que trobi alguna estampa o làmina per il·lustrar les edicions dels seus versos (III, 250; VI, 3).

Dos altres cops li demana un llibre, *Historia del Ampurdà*n (V, 182-183) i, aquells mateixos dies, un altre sobre el monacat a Occident (V, 192).

Una petició més important li féu quan li va venir la inspiració per fer una poesia al Sagrat Cor i que va acabar essent *Lo somni de Sant Joan*: «No he trobat encara la manera de tractar-ho; si a tu et vingués alguna idea sobre això, t'estimaré que m'ajudes a completar la meua» (III, 102-103).

¿Hi hagué semblant petició d'ajuda i consell de Col·lel a Verdaguer? No és gaire probable que es pugui esclarir amb el material d'estudi actual. Sí que l'*Epistolari* ens dona detalls que anomenariem de missatger; fins i tot li demanà l'ajuda en afers de «recomanacions»¹⁹, però ja no en qüestions de poesia. Tenim, això sí, un bon plec de consells i amicals paraules que Verdaguer li adreçava més d'una vegada. Si un bon dia Col·lell el va aconsolar d'un fracàs als Jocs Florals²⁰, Verdaguer aconhortà l'estimat Col·lell quan no pogué heure el Rectorat de la parròquia de Sant Domènec de Vic. Verdaguer sempre va creure sense ombra en la vocació literària i poètica de Col·lell i li'n feia memòria de tant en tant. Llavors del disgust de la rectoria no obtinguda, i en el seu context, li escriu: «sols te recordaré que tens un cel en què volar» (II, 70). Davant de la mala salut, l'any 86, recolzant-se en els consells del Dr. Morgades, li fa així: «Moltes coses te diria sobre això, mes crec que és totalment inútil i que moriràs sense haver correspost a ta vocació» (V, 177). Una tercera paraula, encara: «Retira't un xic a la vida que has deixat i per la qual nasqueres com jo. Amb això també podríem guanyar lo cel» (IV, 156)²¹. Col·lell, anys després, recordava: «Una altra dèria sovint tenia de fer-me retrets perquè jo no publicava volums de versos com ell feia».²²

II

Jacint Verdaguer en els seus records a *En defensa pròpia* escriu: «Des d'allí (La Presta), fui ma primera volada als cims del Canigó, somiant i començant d'escriure la llegenda pirenaica d'aquest nom»²³. L'estudi que esclareix l'anar i venir pel Pirineu en vistes a la confecció del poema l'ha fet

J. M. de Casacuberta.²⁴ D'ell es treuen aquestes dues primeres dades: l'estiu del 79 és el de la referència que hi ha a *En defensa pròpia* i la concepció explícita del poema la situa l'estiu següent per la confidència feta a Collell, com veurem. La primera descoberta d'aquells cims nevats, segons Casacuberta, podem creure que va ser llavors de l'escapada que Verdaguer va fer cap a Figueres als seus 15 anys.²⁵ Remuntar tant enllà la impressió canigonenca és del tot versemblant si considerem que en una prosa dels vint anys ja hi trobem el Canigó «d'esporgades crestes»²⁶.

Nom, el del Canigó, que es repeteix tres anys després, 1868, en un primer esborrany de *L'Ailantida*²⁷ amb una imatge que va esdevenir després el vers 169 del primer cant. I en aquests anys reculats Verdaguer i Collell canten junts la bella cançó d'aquell massís: «Les cançons catalanes sempre les entonàvem en Cinto i jo, que solíem fer duetos deliciosos en *L'Estudiant de Vic i Muntanyes de Canigó*».²⁸

A les dades del llibre de Casacuberta, se n'hi ha d'afegir una altra que prové dels manuscrits canigonencs de Verdaguer descrits per Pere Bohigas. En un d'ells hi ha l'esbós d'un pròleg del poema. Podem llegir-hi: «A últims d'estiu de 1880 una particular casualitat me dugué a passar uns quans dies en lo solei de Canigó, vegí la muntanya, trepitji ses congestes que tot l'any blanquegen, baixí al monestir de Sant Martí (...) doní la volta a la muntanya, la torní a pujar segona i tercera vegada (...)».²⁹ Aquest text confirma a Bohigas la hipòtesi de Casacuberta, que la concepció del poema és de 1880³⁰. Si aquest any, doncs, és el de la concepció, prou bé podem preguntar-nos, imatjadament, des de quan la sement no romania ja en Verdaguer. És aquesta una pregunta vella en els treballs verdaguerians. L'any 1945, per exemple, se la feia Jean Amade³¹. ¿Des de l'escapada d'adolescent? Penso que, la pregunta, és lògica que ens la fem i penso, endemés, que el sembrador va ser un dia el seu amic Collell. No ho amaga pas la dedicatòria que el mateix Verdaguer escriví en l'exemplar que va oferir-li, conservat avui a l'Arxiu Episcopal de Vic: «A mon estimat company Mossèn Jaume Collell a qui deu algunes de ses millors idees aquest poema, en penyora de fraternal afecte». La convicció que tinc de veure Collell en l'origen llunyà, inconscient si es vol, del poema *Canigó*, com a llavor sembrada, l'aprecio en els textos que ara exposaré des de la premissa que en ells hi ha la veritat sincera de Collell, de la mateixa manera que veiem amiatat neta de tota adulació en la dedicatòria que li ofrenà Verdaguer. Collell parla més d'una vegada de la primera anada que van fer tots dos al Rosselló. Al seu text de l'any 1923 hi llegim: «És realment un episodi de la vida del nostre poeta que convé en reste qualche memoria, perquè fou com un misteriós pressagi de lo que anys més tard havia d'ésser l'obra culminant del seu geni».³²

Aquest viatge explicat per Collell queda consignat així segons l'ordre cronològic³³:

En l'*Epístola Biogràfica*, text francès de 1887 i text català de l'any sobre, narra aquest detall: «Sois vaig veure llampeguejar el desig de s'esmortuïda mirada quan des de Prada contemplàvem la magestuosa tossa del Canigó».

A «La Veu de Catalunya» de 1891 només recorda que fou l'any 73 i que Verdaguer estava malalt.

En el text de la «Gazeta de Vich» de 1923 reproduïx un fragment de l'*Epístola Biogràfica* i hi afegeix que la proposta de la passejada li va fer ell tot pensant de més a més «que passar frontera uns quants dies li donaria a l'amic repòs físic i conhort moral». També hi cita un fragment del text de l'any 91 i diu que des de Perpinyà «estiguérem llarga estona contemplant lo panorama on torreja la muntanya del Canigó».

Al llibre *Dulcis amicitia* de 1926 només hi fa esment que la proposta del viatge va ser seva i que li va fer «A primers de setembre (...) un dia a Vic (...) i parlant del seu malt».

En la «Gazeta de Vich» de 1927 llegim: «Quan ell, després d'enllestida la publicació de *L'Atlàntida*, ara fa cinquanta anys, se determinà de fer lo que jo li havia dit tantes vegades, el Poema de la Reconquesta, però no en forma clàssica de poema».

I, en el darrer text, al llibre *Carteig Històric* de 1929, aquesta afirmació es repeteix amb aquests termes: «Buscant un derivatiu en altre assumpte més planer com, per exemple, un poema de la Reconquesta fet a la manera clàssica».

Que en parlaren més d'una vegada, Collell ho diu en un article i en una carta: «I quan venia a Vic a fer una reposada, al contar-me ses impressions (...)»³⁴; «Cuando la cosa se estava haciendo varias veces le dije a Jacinto (...)»³⁵. El primer és un text molt llunyà als fets, certament, però el segon és, just!, de 1886.

Per Collell sabem una qüestió, potser secundària, però no menys reveladora de les moltes coses que Verdaguer li comunicava. Escriu: «I abans de posar un punt final a est article, caldrà recordar que en la casa del Bac hi trobà sempre carinyosa hospitalitat Mossèn Verdaguer, i podem assegurar que la major part del *Canigó* fou escrita en una espaiosa cambra d'aquella senyorial masia de Collsecabra»³⁶. A aquesta menudalla històrica s'hi afegeix la certificació que donà amb seguretat de viva veu anys més tard a A. Busquets i Punset: «Dejando lo que por nuestra parte podemos decir y certificar por haberlo vivido en parte y por lo oído de labios del poeta en momentos muy emocionantes de su vida, transcribiremos lo publicado por don Jaime Collell»; copia el text anterior i afirma de Collell: «testimonio, el más verídico»³⁷.

El primer anunci del poema li donà per carta el setembre de 1880, de manera velada: «Jo estic dormint en mon somni nou; guarda-me'n lo secret» (III, 52), somni que Collell desvela en el *Carteig històric*³⁸. De passada fem memòria que el més clar origen de *L'Atlàntida* també el coneixem per una carta a Collell i gràcies a una petició seva (II, 113-114). Apressem-nos a dir, tanmateix, que si Collell fou el primer de saber que naixia *Canigó*, també se n'assebentaren Menéndez Pelayo, Llorente, Forteza, Mistral, López i Masriera³⁹. Cal, però, que ens fixem en un detall: la distància de dos o més anys que mostra la carta de Collell respecte de les altres; això si n'exceptuem

la també velada referència que veuen Casacuberta i Torrent en una carta d'Aguiló de l'u d'octubre del mateix any⁴⁰. Segurament que el fet comunicatiu va anar així: Collell fou el primer de saber-ho el setembre del 80 i fins el setembre del 82 Verdaguer no en parlà gaire més; quan ja en tingué un esbós ho comunicà a Menéndez Pelayo i, en un tercer pas, amb versos ja escrits, diu a Collell, el març del 83, que espera l'estiu per llegir-los-hi (IV, 31)⁴¹.

Vegem ara quina és la presència de Collell al costat de Verdaguer mentre va creixent el poema. Es tracta d'una presència diversa, ja sia a través de «La Veu del Montserrat» o de les cartes. Com que Collell era el director de «La Veu» i fins potser el redactor d'algunes gasetilles anònimes, les incloc en el recull següent. Atenent-nos a l'ordre cronològic, i des del principi, tenim aquestes dades:

Pels volts del 15 d'agost de 1879 Verdaguer anuncia a Collell que haurà d'acompanyar D. Claudi López «a uns banys de Preste o d'allí». I es dol de no poder pujar a Vic per retrobar-hi roures i alzines de mil anys i els companys que «me feu encara més bona ombra» (II, 181).

El 24 ja és als Banys de la Presta i els sentiments se li han mudat de bona hora: «Amic Jaume: Fa tres dies que m'estic en companyia de D. Claudi López en eixos banys de la falda del Canigó (...) La terra m'agrada molt i estic com lo peix en l'aigua» (II, 182-183).

Aquells dies va fer la primera ascensió a la Pica del Canigó⁴².

El 4 d'octubre «La Veu» parlava d'aquesta estada de Verdaguer a la Presta.⁴³

El dia 3 d'agost de 1880 la carta que escriu a Collell (III, 44-45) ens és un preciós testimoni de com ja començava a germinar la creació del poema. La seva fantasia treballava i les hores d'estudi les concentrava en la història de la Cerdanya: «En Cuxet me dóna alguna lliçó d'història cerdana i poc més és lo que trac per ara de mes excursions fantasioses»: La importància d'aquesta carta rau en el següent paràgraf: «Estes muntanyes són molt altes, però la poesia n'és encara més; des de llur cim no he vist sinó la meua pobresa i el meu no-res. Nostre amic Aguiló trobà en Puigmal una poesia trista; jo no sabria escriure'n res». Aquests mots són el reflex d'una de tantes meditacions que Verdaguer va fer al llarg de la seva vida: la poesia i les tradicions —«que són la saba del meu cor» (I, 6)—, el paisatge i la pàtria —«a mi sols m'inspiren lo cel i els aires de la pàtria» (III, 147; III, 228; I, 45)—, la seva vocació —«No em requen les ales del poeta (...) si puc servir millor a Déu» (I, 118)—... Llargues meditacions que una vegada més vol compartir amb l'amic: «Te diria moltes coses —segueix el text— mes tinc d'enviar la carta al correu i altre dia tindrem més temps». Aquesta carta, penso que també revela aquella constant dubitació entre consciència del propi valer i la seva decisió de ser humil. El poeta era atret per la poesia i el sacerdot era marcat per un estil de vida acceptat resoludament a Vinyoles d'Orís a l'inici del seu ministeri. En aquella petita parròquia Verdaguer va fer «l'ofertament a l'apostolat del millor del seu ésser, és a dir, l'orientació sacerdotal del seu art poètic», diu Bonet i Baltà.⁴⁴ Poc després de rebre el sots-diaconat escrivia

a Milà i Fontanals: «Pregue a Déu, si alguna vegada es recorda de mi, que em fassa un bon capellà avans que un bon poeta, que açó si ha de venir, vindrà de sobrepuig». (I, 72). Fonda, sensible i sacsejada era la consciència que de si mateix tenia Verdaguer. El poema *Canigó* està prenent forma en el seu esperit i es remou la seva ànima poètico-sacerdotal. No en dubtem davant d'aquest retall de carta!

El primer velat anunci, com ja hem dit, que Verdaguer dona del poema a Collell és de finals de setembre de 1880 i va acompanyat de la petició que cerqui en la seva biblioteca el llibre *Los Alarbs a la Cerdanya* (Veg. la nota que hi ha a III, 52).

L'agost del 1881 Collell rep una carta de Comillas on Verdaguer se li plany de no poder acostar-se al Pirineu: «Ja veus mos plans de l'estiu com han volat» (III, 147).

La primera quinzena d'agost de 1882 li escriu: «Estimat amic: Ja fa dies que he deixat los Pirineus i les terres de mos somnis» (III, 228). Avui nosaltres sabem que aquests somnis tenien relació amb *Canigó* i ben cert que també ho sabia Collell. Aquell estiu havia estat el de l'ascensió a la Maladetta.⁴⁵

El dia 3 de març de 1883 escriu a Collell: «Espero l'estiu per poder-te llegir mon poema» (IV, 31).

Pels volts del 10 de juny li envia diversos fragments perquè triï «los que millor te semble per Banyuls» (IV, 53). Es tractava dels versos que llegiria Collell en la trobada de poetes de banda i banda de la serralada.

El mateix Collell, a «La Veu» del 23 d'aquell mes, escriu la crònica de la trobada i amb paraules seves i de manllevades a Riera i Bertran fa un gran elogi del «Passatge d'Annibal» i de les estrofes que descriuen el Rosselló, tot anunciant que «a hores d'ara ja amb ànsia tot Catalunya» espera la nova obra.⁴⁶ És en aquesta crònica de Collell que per primera vegada apareix imprès i públic el nom del novell poema amb aquestes paraules: «la gran llegenda CANIGÓ» (sic). Després ja citen el títol les cròniques d'A. Masriera i l'anònima de la «Revista Literària»⁴⁷.

«La Veu» del 7 de juliol comunica als seus lectors que Verdaguer se n'ha anat al Pirineu per «terminar sobre el terreny la gran llegenda que està escrivint amb lo títol de *Canigó*»⁴⁸.

Set dies després de l'anterior gasetilla Collell rebia una carta des de Vernet: «Estimat Jaume: He rebut la teva en est racó del Canigó on he passat dies ben feliços, llàstima que s'acaben (...) He fet la pujada a Canigó sense cap desgràcia», li deia, i que volia, des de la Cerdanya, «estudiar una excursió per l'alt Pirineu» (IV, 74).

El 25 d'agost «La Veu» publicava que el poeta «està terminant la sua aprofitadíssima excursió per la cordillera pirenaica», afegint-hi que havia ascendit al Canigó i a la Maladetta.⁴⁹ Comentant aquesta informació periodística, Casacuberta i Torrent no s'estan de dir que l'autor de l'anònima notícia és Collell, opinió que difícilment pot tenir cap dubte en contra i que faig meva del tot, oi més si tenim present la carta suara esmentada i l'interès

que Collell anava posant en aquest poema i l'esperança que, també, reeixís en ell el seu somni patriòtico-cristià.⁵⁰

El dia abans que es publicués aquesta nota a «La Veu», Verdaguer comunicava a Collell els seus sentiments: «Estic molt bo i content de mon viatge, mes no he tingut temps ni per veure lo que volia, ni per escriure res» (IV, 83).

El dia de la Mare de Déu d'Agost Verdaguer era a l'aplec del Montgarri. El va descriure en una carta a Collell aquell mateix dia i va sortir a «La Veu» —llevat de dos paràgrafs més personals— l'u de setembre.

«La Veu» novament, el dia 15 de setembre, anuncia el retorn de Verdaguer després de la «llarga expedició per lo Pirineu» i esmenta la seva assistència a una esbartada.⁵¹

D'aquesta esbartada, «La Veu» en va parlar uns dies després. No ens diu quan va ser. En ella Verdaguer els «permeté poder assaborir les primícies de la llegenda *Canigó*»⁵². Aquesta és l'última relació que coneixem entre els dos amics al voltant del poema l'any 1883.

«La Veu» en torna a parlar el 10 de gener del 84. Feia saber que a Perpinyà, el 28 de desembre, en la festa de la Societat Agrícola s'havia llegit la versió francesa del fragment «Lo Rosselló», traduït per Péprats i que havia estat imprès; era, doncs, la primera impressió d'un tros del poema.⁵³

En l'*Epistolari* trobem la següent carta dirigida a Collell, escrita el mes de maig; li demana un volum de Shakespeare «on hi ha la comèdia *Songe d'une nuit d'été*» (IV, 135). Casacuberta i Torrent relacionen la petició amb la Flordeneu de *Canigó* (Veg. la nota 4 a IV, 135).

Dos mesos després, el 28 de juliol, li escriu: «Veig lo *Canigó* de cara a cara i faig amb ell algunes enraonades» (IV, 166). Poètica manera de dir que treballava en el seu poema. Aquells dies s'estava al Santuari de la Mare de Déu del Mont.

Passada una mesada li torna a escriure i aquest cop li parla explícitament de *Canigó*. Preocupat com està pel poema, tem que l'arpa mística se li rovelli, tot i que per altres motius, ja porta una setmana sense treballar-lo. ¿No tornem a veure aquí aquelles meditacions de trasbals com dèiem més amunt? Li parla també de les infructuoses recerques fetes a Besalú cercant qui li parlés d'Oliba i de Tallaferro (IV, 170). Aquestes noves estiuencques són les últimes de l'any 1884.

Ja som al 1885. El 25 de març, li demana «los tres o quatre fulls del *Passatge d'Annibal*» (IV, 234). Segurament que eren els fragments que Collell servava des de l'estiu del 83, llavors que els llegí a Banyuls i a Perpinyà.

Li repeteix la petició a mitjan abril (IV, 234). I per tercera vegada li torna a demanar els fulls a les darreries de la primavera (V, 11).

J. M. de Casacuberta dedueix que Verdaguer l'estiu del 85 no anà al Pirineu, a Olot i a la Cerdanya més concretament, per la manca de notícies que puguin certificar-ho clarament.⁵⁴ El dubte, però, podem tenir-lo davant de les dades següents. Verdaguer escriu a Collell a principis de juliol que espera «sortir a volar per eixes muntanyes» (V, 31). El 30 d'agost era a Pruit

(V, 38). A principis de mes havia estat «Al Noguer de Sagaró i potser en algun altre lloc de muntanya» (Veg. la n. 3 de V, 39), llegim en una nota de l'*Epistolari*. I ara cal afegir-hi la gasetilla de «La Veu» del 25 de juliol que diu així: «Em tingut lo gust de saludar el Rnt. Jacinto Verdaguer que ha passat alguns dies en aquesta ciutat de pas per a la muntanya, a on va a aprofitar l'estiuada per dar l'última mà a sa llegenda *Canigó*». Potser aquesta dada ens indica possibilitats diverses: que no sortí de Barcelona fins poc abans de Sant Jaume i que es dirigí directament a Collsacabra, o bé que des de Vic va marxar cap a la Cerdanya i Olot i que no va pujar al Bac fins després d'haver estat al Noguer de Sagaró, o bé, encara, que era a Vic camí de Collsacabra però ja de retorn de la Cerdanya. Si el cas era «dar l'última mà a sa llegenda *Canigó*», pot interpretar-se que la muntanya de referència només pot ser Collsacabra.⁵⁵ Però no podem deixar de pensar, per altra banda, que s'hagués arribat a la Cerdanya, si considerem que a Olot podia anar-hi amb un no res des del Noguer. Sigui com fos, passà l'estiu de 1885.

La presència de Collell quan s'acostava ja l'hora de l'edició del poema la veiem també a través d'una carta que el poeta va escriure al seu cosí Narcís on li comunica inquietuds sobre les notes que cal posar-hi i li diu: «Parla'n amb mossèn Jaume» (V, 46).

I és ara, camí del final, on trobem la més important presència de Collell. Comença aquest període a la darrera de setembre amb una nota, més que no pas carta: «Estimat Jaume: T'agrairé que m'envies lo *Cant de Gentil*, amb lo que en penses, puix que me cal enllestir l'obra» (V, 47).

Uns dies més tard li escriu de nou: «Diga'm que te n'apar del desdixat *Cant de Gentil*» (V, 50).

I no havien passat deu dies més que en nova carta hi llegim: «Estimat Jaume: Aquí va la nova cançó de Gentil» (V, 56). Ara cal que ens parem amb atenció aquí.

Manuel de Montoliu parla del «delicadíssim *Cant de Gentil*»⁵⁶, un sol mot que pot contenir la següent interpretació de Lluís Jordà: Gentil és Verdaguer i amb l'amor de Flordencu enterra l'amor dels seus quinze anys, l'amor pur fet poesia; mata Gentil i en ell mata la seva joventut.⁵⁷ Altres comentaristes pensen igual i jo mateix faig meua aquesta lectura. Podrem arrodonir-la com una veritat poètico-real si posem de costat el *Cant de Gentil* i el poema *Vora la mar* sobre el fons de l'estudi que d'aquest segon ha fet Ricard Torrents.⁵⁸ Aquest poema fou escrit just al mig de la redacció de *Canigó*. I els dos poemes canten una mateixa lluita, l'entaulada entre l'harmonia i la insatisfacció poètiques, l'un; i entre l'harmonia i la insatisfacció d'afecte femení, l'altre. Però no sols tenim aquesta lectura. La recent publicació de tres noves versions del *Cant de Gentil* sumades a la primera que va editar Bohigas,⁵⁹ ens permet verament eixamplar el camp de significacions que arrossega la versió definitiva gràcies a l'estudi del seu procés d'elaboració. Aquest estudi, que devem també a R. Torrents, afirma en les seves conclusions que «El *Cant de Gentil* podria servir d'escandall per a mesurar-ne la profunditat literària i la intensitat humana (de Verdaguer)».⁶⁰ El treball literari de Verdaguer ens

permet de veure el naixement de l'heroi romàntic que, evidentment, també arrossega la humanitat del seu propi creador. En aquest sentit darrer els psicòlegs són els qui hauran de dir el grau de consciència que de la lluita íntima tenia el propi Verdaguer. Joan Alegret, tot comentant la primera versió d'aquest cant, «si, per una estona, jugàvem a sentir-nos deixebles del doctor Sigmund Freud»⁶¹, pensa que les implicacions eròtiques que envolcalla devien espantar Verdaguer fins a deixar-la córrer. Doncs bé, és aquí, al voltant d'aquest cant, on la presència de Collell es fa més intensa. La primera carta és de finals de setembre. A primers d'octubre li demana el parer perquè ell, Verdaguer, ja el considera «desdixat». I mentrestant, devia fer-ne una nova redacció, la que li tramet el dia 25 d'octubre: «Estimat Jaume: Aquí va la nova cançó de Gentil. La inspiració se'm pot acabar, més de paciència encara me'n queda, de manera que t'agrairé que te prengas la pena de passar ralla de la posada o posades, o de tota la cançó, que et desplaça, i de reenviar-me-la a volta de correu, perquè el temps se va aprimant. Teu en Jesús. Jacinto» (V, 52).

«La inspiració se'm va acabant...» És aquella lluita constant que ja intuïa l'agost de l'any 80. Lluita sagnant en el seu inconscient humà, segurament no reflectida en els seus ulls de capellà. Lluita, també, per assolir formalment i significativament una «feliç expressió de la infelicitat congènita de la natura humana, assedegada d'absolut» —com diu Alegret—, «la insaciabilitat del cor humà, un "cant del destí" de l'home» —com diu Torrents—, i això des de la seva consciència religiosa pregonament sensible.

Els versos d'aquest cant són els culminants i els de frontissa en l'argument del poema, i es comprèn, escriuen Casacuberta i Torrent, que «reiteradament demanés el parer al seu amic Collell, com ell poeta i sacerdot» (Veg. la n. 3 de V, 52-53). Remarquem en aquesta nota just això: poeta i sacerdot com ell!

Collell li contesta dos dies més tard, el 27: «Molt estimat Jacinto: Ara va bé (...)» (V, 53-54). I li diu que li plauen totes les estrofes llevat de l'última, li proposa l'eliminació d'un vers redundant i aquesta observació molt més important: «Estaria millor que Gentil expressés lo temor de la caiguda sentint un cert gelament del cor, que és lo que realment sent l'home després d'una embriaguesa de la imaginació», exemplificant-li la idea amb els següents versos escrits *calamo currenti* —diu—:

«D'esta d'amor volada immensa
foila ma pensa
mon cor glassat».

Verdaguer va seguir el consell de l'amic, però cap a més profunditat. Collell li parlava d'una embriaguesa de la imaginació, mes ell no versificava aquí des d'unes imatges, sinó des d'unes vivències; no es tractava d'un cor glaçat, sinó d'un cor buit d'estimació humana i divina. Per això no recull els versos de l'amic, tot i que l'ajuden a escriure aquests altres:

«Lo cor de l'home és una mar
tot l'univers no l'ompliria;

Griselda mia,
deixa'm plorar!».

Si els dos primers versos poden fer-nos pensar en aquell «inquietum est cor nostrum» de Sant Agustí, els dos altres ens recorden la pubilla que el va enamorar feia 25 anys, «la del mas d'Eures», que li «obria lo llibre blanc del seu cor, en què jo, lo primer, podia escriure». ⁶² En aquests dos versos estotjava per sempre el pensament de la seva joventut: «Verament la poesia i la florida i la flaire de l'ànima és l'amor». ⁶³ En els altres hi escondia la inquietud religiós-sacerdotal. ⁶⁴

No és gens estrany que un crític digués que més semblaven mots d'un ermità que d'un jove enamorat. ⁶⁵ Collell tampoc no devia capir-ho tot des d'una visió potser només circumscrita a un poema apologètic de la Pàtria i del Cristianisme. Però una cosa no treu l'altra. En el punt més difícil va estar al costat, com sempre, de Verdaguer amb naturalitat, i el va ajudar més que no sospitava.

En l'últim cant del poema, Verdaguer fa dir a Sant Ursèol aquest vers: «quan l'albadella me cridava al cor». En nota explica que *albadella* era el nom d'una de les campanes de la Seu de Vic relacionada amb una tradició de Sant Bernat Calvó, i que el canonge Ripoll en confirma el nom. La informació la sap, diu: «Segons nota que ens envia nostre estimat company mossèn Collell».

Al cap de pocs dies, a principi de desembre, Verdaguer donava la feina per acabada i lliurava el poema a la impremta. Tot seguit, però, apareixia el problema d'escollir traductor francès i escriu a Collell. Li demana el parer perquè ell no sap pas per qui decidir-se (V, 68).

Mentre el poema és en premsa, els primers versos impresos —llevat del cant «Lo Rosselló» en versió francesa ⁶⁶— apareixen a «La Veu» el dia 12 de desembre amb una nota que diu entre altres coses: «Com de totes ses obres ha volgut que els lectors de La Veu del Montserrat ne tinguin les primícies, i per elles podran fer-se càrrec del mèrit de la nova obra amb que el geni català enriqueix la pàtria literatura». ⁶⁷ El fragment era el cant «Oliva» que es repartí en dos trossos, aquell dia i en el número següent, el del 19. En aquest ja s'anunciava la imminent aparició del llibre.

«La Veu» del 24 feia saber on es venia, tant a Vic com a Barcelona. La del dia 2 de gener ens assabenta «que com pa beneït se'n va de les llibreries». ⁶⁸

La primera edició de *Canigó* va aparèixer sense l'epíleg actual. Com assenyalà el Ms 375 I ⁶⁹ i les referències que trobem en una àmplia nota de l'*Epistolari* (V, 216, n. 4), les estrofes d'«Els dos campanars» foren refetes més d'una vegada, atès que foren de les primeres a ser escrites. A mitjan març de 1886 li deia a Collell: «Lo dels Campanars s'hauria d'acabar» (V, 140). És comprensible aquest lent procés puix, com diu Casacuberta, té una triple significació religiosa, social i patriòtica que sintetitza d'alguna manera tot el poema. ⁷⁰

A finals de desembre del 86 l'envià a Collell i fou imprès per primera

volta a «La Veu» de l'u de gener del 87 amb una nota explicativa del seu origen i destinació original.⁷¹

Ha arribat ja l'hora del poema imprès, venut i llegit arreu. És de sobres coneguda l'expectació que havia suscitat l'anunci del poema *Canigó* i ja hem vist en quina mesura l'havia fomentada «La Veu». Expectació i coronació que s'acomboïà en les lectures de diversos fragments abans de l'edició i tot seguit d'eixir d'impremta. L'amic Collell, també aquí, va anar al davant.

La primera lectura pública d'un fragment de *Canigó* es va fer a Banyuls de la Merenda, Elna i Perpinyà el diumenge 17 i el dilluns 18 de juny de 1883. El rapsoda va ser Jaume Collell. La preparació d'aquestes recitacions les trobem a l'*Epistolari*. El dia 10 d'aquell mes Verdaguer li envia uns fragments perquè triï i, en previsió que el canonge vigatà no pogués anar amb ell al Rosselló, li afegeix: «Si no hi vinguessis (cosa que em doldria molt a mi i a tots), envia-me'ls» (IV, 53). El temor que pogués no anar-hi era a causa de la salut, cosa que sabem per una altra carta de dos dies després (IV, 55). Dos dies més enllà el dubte encara subsistia i li escriu: «Sentiríem tots que no vinguesses (...) En cas de que et fos impossible envia'm mos documents, que no sé si jo m'enduga, perquè sols tu els pots llegir» (IV, 56).

Aquesta confiança en el bon llegir de l'amic no cal dir que venia de lluny. Recordem que quan va enviar *L'Atlàntida* als Jocs Florals, ja li havia demanat de ser-ne el lector i, també amb la por que no pogués ser, li deia: «mes me doldria que no em volgueses coronar amb una llegida com cal (...)» (I, 223). Un mal fat va fer impossible aquesta il·lusió (Veg. I, 228-229). Sí que fou possible l'any 1881: Collell li llegí el discurs presidencial dels Jocs Florals l'u de maig (Veg. III, 107 n. 13 i III, 126, n. 5). Collell, doncs, va anar a Banyuls i recità el «Passatge d'Anníbal» i estrofes de «Lo Rosselló». Que va ser ell el rapsoda no ho sabem pas per la crònica que va publicar a «La Veu» el dia 23 següent, ni tampoc per la nota que estampa en el *Carteig*.⁷² A tots dos llocs es limita a dir que a cada pas de la lectura el públic «esclatava en admiracions i pics de mans» i «desfermant-se a cada estrofa una tempesta d'aplausos». Ho sabem pels altres cronistes.⁷³

Aquell estiu hi hagué una altra lectura pública, més modesta, entre els amics de l'Esbart a la Font del Desmai.⁷⁴ Aquí sembla que el lector va ser el mateix Verdaguer.

La segona lectura amb aires de solemnitat⁷⁵ es va fer a Vic en ocasió d'un doble esdeveniment, el XXV aniversari del Círcol Literari i la presència a la ciutat del Dr. Aguilar, bisbe de Sogorb, un dels fundadors del Círcol. Va ser una vetllada literàrio-musical, el dia 11 de desembre de 1885, en la qual Collell «llegí un fragment del poema *Canigó* de Mn. Cinto que s'estava donant per aquells temps a l'estampa».⁷⁶

Una tercera lectura és feta a Vic per festejar el poema el diumenge 3 de gener següent, també al Círcol. Que es va voler revestir de solemnitat, ho prova la nota periodística que podem llegir en el «Diario de Barcelona» del mateix diumenge, datada a Vic el divendres dia 1: «Se está preparando para el próximo domingo un banquete y una academia extraordinaria en obsequio

al poeta Verdaguer por su nuevo poema "Canigó"»⁷⁷. Collell en fou un dels lectors. Hi recità novament el «Passatge d'Anníbal»⁷⁸. Per a la presidència d'aquest homenatge, Verdaguer havia estat convidat pel seu cosí Narcís. El dia dels Sants Innocents, per carta, Verdaguer li mostra alegria per la celebració, però «vos suplico que me'n dispenseu i aixís ho escric a mossèn Jaume, que em coneix de més temps» (V, 7). Cert que sí que el conceixial, com veurem. El mateix dia, o l'endemà, en efecte, escríu a Collell: agraeix l'obsequi del dinar i espera que el dispensin de pujar a Vic (V, 75). Collell li respon el divendres dia 1 amb la carta o petita comminació següent: «Diumenge, sens falta, puja amb lo tren de la una de la tarda. Me faig càrrec de l'obligació de la Missa. Arribaràs a mig dinar, però ja te'n guardarem. Al vespre, la sessió al Círcol». L'endemà dissabte, potser a la mateixa hora que Verdaguer llegia la missiva de Collell, «La Veu» anunciava la sessió extraordinària i deia textualment: «Hi assistirà el poeta»⁷⁹. La vetllada la va presidir Verdaguer. Les dades estalvien tot altre comentari. La crònica de la diada la va escriure Lluís B. Nadal. Hi llegim: «Mossèn Jaume Collell guardà el pulmó per donar tot son grandios relleu a la gegantina descripció del pas d'Anníbal per port pirinàic»⁸⁰.

Una quarta lectura prou interessant en què intervingué Collell és la de Barcelona, el dilluns 8 de febrer d'aquell mateix any. Va ser la sessió que tingué lloc a l'Acadèmia de Belles Arts per informar i impulsar la restauració de Ripoll. Presidia l'acte el Dr. Morgades. S'hi va recitar un fragment de *Canigó*. Ho relata així el «Diario de Barcelona»: «(...) El señor canónigo D. Jaime Collell leyó después con vigor de dicción y colorido parte del canto "Oliva" referente al Monasterio de Ripoll del precioso poema *Canigó* del Rdo. D. Jacinto Verdaguer (...)»⁸¹.

III

La primera aparició de Verdaguer als Jocs Florals amb barretina i bastó de tortellatge va ser encoratjada i fins dissenyada —que diríem avui— per Collell.⁸² ¿Què li va veure, a aquell xicot d'un any i un curs més gran que ell? ¿Com actuà després de descobrir-li o intuir-li la personalitat poètica?

De les tres versions que ens ha deixat de la seva coneixença, escrites els anys 1907, 1920 i 1929⁸³, en podem treure que el seu encontre va ser la tardor de 1864⁸⁴; l'ocasió els la donà el capell-tricorni que aquell curs hagueren de cofar-se els estudiants del Seminari vigatà; Verdaguer, com un altre company, va fer unes dècimes per enriure's dels nous hàbits escolars; Collell hi va veure, en aquells versos, «una soltura i una garbositat que revelaven de seguida una mà molt trencada en l'art de versejar», «revelaven un geni desinvolte»; poc després i per intermediari, Verdaguer li feia arribar una «llibreta rublerta de lletra menuda amb una miscel·lània de versos», «un cartipàs, com deia ell», tot «demanant-me que li digués amb franquesa la meua opinió», versos aquells «que foren per mi una sorpresa i una revelació.

N'hi havia també de gloses per fer riure, però entremig de l'esbarzer, hi treien el cap algunes floretes, inspiracions aponcellades que exhalaven una flaire de cançó popular que enamorava. Encara sento ara la impressió d'aquell primer quadern»; Collell li donà la seva opinió, «actuant ja de crític»⁸⁵, diu; i Verdaguer i Collell es feren amics.⁸⁶

En la segona carta que Verdaguer li va adreçar el maig del 70, es nega a acceptar d'ell —i dels altres companys de l'*Esbart*— el qualificatiu de «mestre»⁸⁷: «Guarda tot l'encens per a Déu», li escriu. I li recorda «que en nostres petites passajades pels carrers de Vic, i sota el desmai tu fas lo gasto, i jo, pobre de mi!, vaig amb prou feines arreplegant lo que tu dius» (1, 89). ¿Què revelen les lloances de l'un i el disgust de l'altre? Un joc de temperaments: qui és —nomes externament!— apagat, Verdaguer, i qui és emprenedor al primer instant i decidit, posats cara a cara. La primera trobada marca indefectiblement. En aquell dia, segurament, pot fonamentar-se en part l'actitud de Verdaguer davant de Collell; des d'aquell fet s'entén que es vegessin l'un a l'altre de manera diferent. Verdaguer veu un poeta entès i desimbolt i segur;⁸⁸ Collell veu un poeta inspirat i treballador de manera única i ambiciós de glòria.

Després de la crítica als versos de la llibreta, Verdaguer va comptar sempre amb ell. Quan va presentar als Jocs Florals *L'Espanya naixent*, li va donar «vàries raons intrínseques i extrínseques» perquè no ho fes.⁸⁹ Casacuberta considera Collell el millor informat del procés de creació de *L'Atlàntida* i l'inspirador del *Cor d'illes gregues*, un dels correctors de proves i assessor lingüístic.⁹⁰

He escrit que Collell no era gaire fet, pel que sembla, a demanar consell al seu amic, però sí que tothora li demanava versos i proses. Collell estava convençut que el Noi de Can Tona havia de fer de poeta i no de vicari.⁹¹ Una volta endegada «La Veu», els encàrrecs foren constants, a part de tot el programa de col·laboració poètico-pastoral que li proposaren Torras i Bages i Sardà i Salvany.⁹² Ho podem veure a l'*Epistolari*.

Un dia el reconeixement de Collell es va concretar en la proposta i l'obtenció per a Verdaguer de ser membre de l'*Arcade Romana*. En una nota del *Carteig* se'ns diu com va anar i en fa memòria puix el cas «no deixa de tenir el seu interès literari».⁹³ Va ser el 1883.

Verdaguer i Collell són els pares d'un seguit d'empreses. L'un hi posa l'acció i l'altre la paraula poètica. En l'origen del setmanari «La Veu», per exemple, Verdaguer hi col·laborà fins en el detall del disseny de la capçalera. Calia refer el dibuix «per lo mal lligades que estan en ell la pàtria i la religió» (II, 111). Per les festes del Mil·lenari de Montserrat, «la lletra de convit» als poetes és de tots dos. El text que encapçala la *Corona poètica* d'aquelles festes és escrit amb lletra de Collell i signat també per tots dos. La restauració de Ripoll té Collell per secretari i Verdaguer n'és l'enaltidor...

D'aquesta íntima relació no és gens estrany que quedin testimonis dels judicis crítics i dels elogis que Collell sempre va fer de Verdaguer. Espigolant els escrits del Canonge trobem expressions com aquestes: Verdaguer és un

«geni» de «front serè», el «gran poeta de la Plana de Vic, fundador de l'Esbart», d'«inspiració genial» i d'«imaginació sempre desperta i forjado-ra», de «llanternades genials»; és el «Mestre» de «poderosa fantasia, com ningú dels nostres clàssics antics i moderns», en una paraula, és «l'encarnació vivent de la renaixença literària de Catalunya», «lo més inspirat de los poetes de la Pàtria». La seva obra és de «sublims inspiracions», un «devassall de descripcions», és de «sublims pensaments, una «meravellosa creació poètica» i «pedrera de llenguatge», tota ella «sobirana corrent de poesia», «la glòria de la renascuda literatura catalana». *L'Atlàntida* és «obra de forja» amb «ferrenys alexandrins», l'«obra capdal». *Canigó* és el «monument nacional de Catalunya». ⁹⁴

A aquest espigolall d'elogis i judicis, serà bo que hi sumem altres dades més explanades.

Unes pàgines fonamentals per veure Verdaguer des dels ulls de Collell i per entendre l'empremta de Collell sobre Verdaguer, són les del pròleg a la primera edició de *Pàtria* l'any 1888. Recordar-ne unes quantes frases serà la millor manera d'evidenciar-ho. Aquest text resumeix la idea marc que Collell té per guia en totes les seves actuacions. És el servei *in spem contra spem*, diu, a la «revirada providencial de tot un poble que no pot resignar-se a l'espècie de mort civil que una falsa raó d'Estat volia infligir-li». Servei que és «fer *Pàtria* recordant-nos d'aquell adagi nostre que diu que "ja fa prou qui retira els seus"». És voler conservar les tradicions i la llengua perquè són els «motllos vivents del caràcter». Feta l'exposició de la idea mare, el text de Collell segueix així: «Heus aquí lo que inspirat està fent anys ha, Mossèn Verdaguer en totes ses obres». El llibre *Pàtria* «retrau fielment la fesomia del poeta». Verdaguer és l'home «que no sols té subjugat l'idioma a son voler per a dar-li accents èpics o fer-ne mètriques filigranes, sinó que ademés té el cor somogut i la imaginació fàcil a entrar en la convenient exaltació lírica». Verdaguer «és lo gran do, lo inestimable present que Déu ha volgut fer a la Pàtria catalana en lo moment històric d'un renaixement sense exemple». És «l'estimat Verdaguer, qui ha tingut la bona ventura de saber refondre en lo daurat motllo de son cor de sacerdot i de poeta los dos mé grans sentiments, los dos nobilíssims amors de l'home: l'amor de Déu i l'amor de Pàtria»⁹⁵.

Un segon text important l'havia publicat Collell el 1880 a «La Veu». Era un calorós record de les festes del mil·lenari montserratí. Escrivia: «És indubtable que qui immortalitza els fets i els homes no són solament los marbres i els bronzes, sinó la poesia que ha estat sempre com l'arca santa de les llegendes glorioses (...) Mossèn Jacinto Verdaguer ha alçat aqueix monument dictant la llegenda de Montserrat en una sèrie de composicions en què hi brolla la més alta inspiració de la musa cristiana i patriòtica. (...) Més diríem si no ens ho vedés l'estret vincle de germanal amistat que amb lo poeta ens lliga; si bé que està a tanta altura, que l'amistat pot alabar-lo sens temor de maliciosa censura. No fem més que dir lo que repeteix tot Catalunya»⁹⁶. Fixem-nos bé en aquest judici. En Verdaguer s'encarna la poesia popular.

Un tercer, al meu entendre encara més alt elogi, el trobem en una crítica literària que Col·lell va escriure a propòsit d'un poema del canonge rossellonès Jaume Boher, «La Immaculada», l'any 1891. Lamenta que l'accentuació mètrica segueixi més que no claudria el model francès i afirma: «té en açó més culpa perquè cabalment és dels que més ha estudiat la llengua i més versat està en les obres del modern renaixement català, i particularment en les de Mossèn Verdaguier». ⁹⁷ Ja es veu que amb pocs mots assenyalava el mestratge verdaguerià i fa de la seva obra un model; ell és el clàssic de la Renaixença.

Mort Verdaguier, el 1908 «La Gazeta Muntanyesa» de Vic publica un «Homenatge» que signa la Redacció en ocasió d'eregir-li un monument a Folgueroles. A l'Arxiu Episcopal de Vic hem trobat tres folis que són exactament el text del setmanari i són escrits amb lletra de Jaume Col·lell. Per això podem citar-lo i destacar-ne l'expressió que parafraseja aquella que havia escrit Torras i Bages en el llibre parroquial del poble quatre anys abans. Col·lell admira en la festa l'oportunitat de ser l'any del cinquantenari dels Jocs Florals en els quals —després de Milà i Fontanals, diu— «és sens dubte el nom de Verdaguier qui portà a la renovellada institució (...) l'ofrena de més preu i el més ric cabal de llengua i poesia popular (...) La seva aparició (...) senyala com una segona època del nostre Renaixement que assoleix son epogeu en el poema de *L'Atlàntida*». Acaba amb aquestes paraules: «(...) i a tots los qui vénen a rendre homenatge al Príncep de la poesia catalana, en esta Plana de Vic, *oberta i franca, a on se gronxà son bressol i on se formà i nodrí son poderós ingení*». ⁹⁸

Un testimoni encara, valuós del tot, el tenim en una carta que Col·lell va escriure a Llorente el gener de 1886. En un text privat també hi és lluminosa la crítica i l'elogi. En ella podem llegir un judici franc del poema *Canigó*, els encerts que té i les mancances. Col·lell s'hi allarga un xic i l'acaba així: «Y perdóneme, querido Teodoro, estos mis humos de crítico. Solo al amigo se puede hablar del amigo; y esto se me ha escapado de la pluma, porque a veces uno tiene necesidad de dar salida al pensamiento. Me pasa con Jacinto lo que ha de pasarles a los enamorados con sus novias. Ni sombra de imperfección quisiera en todas sus cosas, para que fuera cada día más universal y rendido el vasallaje al númen de que Dios le ha dotado y que él sabe tan bien emplear a mayor gloria suya». ⁹⁹

Aquell mateix any de 1886, després de lliurar un exemplar de *Canigó* a Lleó XIII, s'esplaia amb aquestes paraules: «No és estrany que les obres d'en Cinto a vegades me semblen, si no part de ma pensa, filles de mon cor. ¡He gosat tant, no precisament amb les grans ovacions, sinó més bé amb eixos triums, secrets, de l'amic de l'ànima!» ¹⁰⁰.

Un dia de 1918 Jaume Col·lell pujava a Montserrat —ens ho notifica la crònica del Santuari— per ofrenar a la Mare de Déu «el premi que obtingué Mn. Cinto Verdaguier (...) en el certament de la Joventut Catòlica de Barcelona l'any 1880». ¹⁰¹

Penso que no ens enganyem gaire si avui afirmem que Col·lell va ser molt present en el treball poètic de Verdaguier. I ara, les nostres paraules tindran

un doble ressò si són les que va escriure el Canonge de Vic: a Jacint Verdaguer «totes les generacions de les terres on se parla català, aplicaran aquell elogiós verset del Dante a Virgili

Onorate l'altissimo poeta.»¹⁰²

Notes

1. Em permeto d'afegir aquest meu record a les anècdotes que es coneixen de Mn. Cinto i que pel seu aire pot anar al costat d'aquelles que llegim a *La Tramontane*, 17 Mai 1945, pp. 82-83.

2. J. COLLELL, *Pròleg a Carteig històric*, Vic, 1929, p. 14. Altres expressions semblants, les trobem en les cartes de Collell de l'any 1895 (*Epistolari de Jacint Verdaguer*, Volum IX, Barcelona, Editorial Barcino, 1986, pp. 61-62, 83, 87-88).

3. L'actitud de Verdaguer la corrobora una extensa carta, per exemple, de L.C. Viada i Lluch de 1903 (Veg. M. MONJAS, *Documentos inéditos*, Madrid, Editora Nacional, 1952, pp. 545-548). Aquest aspecte l'han remarcat clarament J. M. de Casacuberta i J. Torrent en les notes de l'*Epistolari* (Veg., entre altres, del vol. V, la de la p. 63).

4. Des d'ara citaré les cartes de Verdaguer d'acord amb l'edició de la «Biblioteca Verdagueriana», transcripcions i notes de J. M. de Casacuberta i J. Torrent i Fàbregas, fent referència al volum amb la xifra romana i a la pàgina (no a la carta) amb la xifra aràbiga.

5. Veg. III, 36 / IV, 117 / IV, 127 / IV, 216 / V, 26.

6. La més clara i ferma decisió no consultada es refereix a la proposta de la seva canongia l'any 1885 (IV, 233).

7. Veg. II, 55. II, 169.

8. J. COLLELL, *Del meu fadrinatge*, Vic 1920, p. 153.

9. Tot i les precisions que llegim en el treball de J. M. de Casacuberta (*Escripts inédits de Jacint Verdaguer*, volum I, Barcelona, Editorial Barcino, 1958, p. 71), considero que cal donar més relleu a les cartes que se citen en la nota de l'*Epistolari*, I, 141-142, i sobretot a la de I, 120. Un altre text prou valuós de Collell es troba en *La primera anada de Mossèn Verdaguer al Rosselló*, on llegim: «La consulta (a un metge de la Facultat de Montpeller, feta a Vinça) se feu a ma presència, perquè jo no podia donar més referències de la persona i vida del pacient, que no pas ell mateix» («Gazeta de Vich», 26 de juny de 1923). Dos textos més de Collell, per a mi de primer ordre, són el comentari a la carta de Verdaguer a Josep Segura (*In illo tempore...* pròleg a J. VERDAGUER, *Dos Màrtirs de ma Pàtria*, Vic, Gazeta Montanyesa, 1907, pp. XXII-XXIII) i el paràgraf que desautoritza tota visió d'un Verdaguer *temorenc i apocat* (*Carteig*, pp. 13-14).

10. «Inútil i amb la guitarra xafada» (VIII, 113). és una expressió ben gràfica que amb les altres resumeix, al meu entendre, l'eixutesa a la qual s'anava abocant cada cop que es decidia pel seu sacerdocí i barrava el pas a la pròpia deu poètica. Una lluita que ja veiem present en els seus escrits més primerencs. A. Busquets i Punset escriu que «certs escrúpols lo feien recelar i lluitar amb sa pura consciència», a propòsit del poema

Amors d'en Jordi i Na Guideta (Veg. el pròleg a *La millor corona* (primer recull pòstum de poemes de Verdaguer), Barcelona 1902, p. XVI). Un seu ex-escolà escriu: «No és que hom vulgui parlar preferentment del sacerdot, sinó de l'home; de l'home que si, revestit amb sotana, que el situava en una àrea limitada, s'enlaira amb la força més ingent, què hauria engendrat lliure d'aquesta circumstància? Què hauria dit sense aquesta fita? Què hauria creat la seva poderosa deu d'inspiració posada en llibertat literària? (...) És per això que, doncs, veiem clarament que Verdaguer era lliure i era esclau. Lliure, perquè en tot allò que ell creia que era lògic, feia la seva voluntat. I esclau, perquè ho era, i en grau superlatiu, de la seva religió» (Ramon TORRES ROSSELL, *Vida, anècdotes i obra de Jacint Verdaguer i estudi dels poemes del llibre «Al Cel»*, Barcelona 1958, pp. 13-14). I el retrat d'home vençut que en fa A. MESTRES en les seves memòries (*Records y Fantasies*, Barcelona, Fidel Giró, 1906, pp. 179-184) glossat no fa gaire per Josep MIRACLE a «La línia psicològica de Verdaguer a través dels seus escrits» dins *Miscel·lània Aramon i Serra*, II, Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 1980, pp. 383-394.

11. En cartes a Collell veg. I, 80 / II, 55 / II, 182 / III, 93 / III, 185 / III, 205 / III, 238 / IV, 31 / IV, 83 / IV, 117 / V, 178 / V, 184 / VII, 229. A M. Aguiló I, 118. Al futur Marquès de Comillas II, 179, A T. Llorente II, 184. A M. Menéndez Pelayo II, 232. I a altres. Veg., també, Agustín VASSAL, *Mossen Jacint Verdaguer sa vie ses oeuvres, sa mort*, Perpignan, Barriere et cie., 1913, les cartes V i XV (pp. 108 i 128). En elles i amb sonora imatge, podriem dir, Verdaguer es compara a una menuda cigala i a un grill per la seva poca «inspiració». La comparació amb la cigala, per cert, també es troba en una carta de 1882, setze anys abans: «ni per cantar ja serveixo, com una cigala vella» (III, 205).

12. Són les últimes paraules que va escriure en el pròleg-epíleg de la juvenívola edició de *Dos Màrtirs de ma Pàtria*, el 1865.

13. Són aquests:

I, 80	III, 19	IV, 118
I, 128	III, 40	IV, 130
I, 225	III, 65	IV, 216
I, 230	III, 83	IV, 223
II, 52	III, 100	IV, 227
II, 55	III, 114	IV, 229
II, 84 (i nota 2)	III, 161	V, 75
II, 89	III, 179	V, 193
II, 110	III, 222	V, 197
II, 126	III, 225	VI, 32
II, 148	III, 244	VIII, 20
		VIII, 45
		VIII, 61

14. Molts altres exemples els tenim en les següents cartes:

I, 121	III, 12	V, 183
I, 212	III, 21	V, 188
II, 52	III, 31	VI, 27
II, 55	III, 177	VI, 118
II, 83	III, 185	VII, 206
II, 148	IV, 206	

15. Aquí podem assenyalar també:

I, 133	II, 89	III, 40
I, 218	II, 148	III, 96
I, 219	III, 12	III, 117
I, 230	III, 17	V, 183
II, 83	III, 21	VI, 27
		VII, 206

16. J. COLLELL, *Del meu fadrinatge*, o.c., p. 88.

17. Veg., per exemple, el text de l'*Epistola Biogràfica* a «La Il·lustració Catalana», 30 de setembre de 1888, p. 288.

18. J. COLLELL, *Del meu fadrinatge*, o.c., p. 100.

19. Veg., per exemple, I, 121 / II, 51 / II, 111 / II, 137 / II, 149 / II, 169 / II, 269 / III, 177 / IV, 118. Un cas de consulta literària és la carta a M. Milà i Fontanals de 1878 (*Epistolari d'En M. Milà i Fontanals*, tom. II, Barcelona, IEC, 1932, pp. 172-173).

20. Veg. J. COLLELL, *Del meu fadrinatge*, o. c., pp. 88-89.

21. També podem incloure en aquest sentit les cartes següents: III, 216 / VIII, 19-20 / VIII, 42.

22. J. COLLELL, *Carteig històric*, o. c., p. 11. Veg. la nota 5 a V, 178.

23. J. VERDAGUER, *En defensa pròpia* dins *Obres Completes*, Barcelona, Editorial Selecta, 1974, p. 1206.

24. Josep Maria de CASACUBERTA, *Excursions i sojorns de Jacint Verdaguer a les contrades pirinenques*, Barcelona, Editorial Barcino, 1953.

25. Casacuberta parla del fet «vers l'edat de quinze a disset anys», però segons el testimoni de la germana del poeta, cal concretar-la als quinze (Veg. Juan GUÉLL, *Vida íntima de Mossèn Jacint Verdaguer*, Barcelona, Imprenta «El siglo XX», 1911, p. 16). M. PRATS i J. CARRERES en el seu llibre *Verdaguer a la Mare de Déu del Mont*, Salt (Girona), Edicions del Pèl, 1984, s'atenen també a l'edat dels quinze anys.

26. Veg. *Escrits inèdits de J. V. I.*, o. c., p. 175.

27. idem., p. 235.

28. J. COLLELL, *Del meu fadrinatge*, o. c. p., 80. L'any 1866 el Canigó també es fa present a Verdaguer a través d'un llibre de T. Thos, concretament amb la llegenda d'un drac d'aquell massís (veg. I, 39). Que les impressions canigonenques foren sempre inesborrables en Verdaguer, ho sabem davant dels papers dels últims anys. El Nadal de 1896 acaba *Lo sol de Penzellà* amb una comparació entre Jesús Eucaristia i el Canigó. Amadeu-J. SOBERANAS ens ha mostrat també una impressió canigonenca amb l'edició de J. Verdaguer *Brins d'espigol*, Tarragona, Institut d'Estudi Tarraconenses, 1981, on podem llegir aquestes paraules de Mn. Cinto: «Entre els milers y no sé si milions de roses que hauré vistes, me semblan les més boniques les que trobi gayrebé a la cima del Canigó, sobre el single de l'estany de Balaig, una vegada (...)» (p. 15), que sens dubte acompanyen la composició del poema *LV Rosa* (p. 195).

29. Pere BOHIGAS, «Manuscrits de "Canigó" de Verdaguer», dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, II. Homenatge a Josep M. de Casacuberta, 2, Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1981, p. 358.

30. idem., p. 364-365.

31. Veg. Jean AMADE, «Jacint Verdaguer et le Roussillon», dins *Miscel·lània Verdaguer*, Paris, E. Ragasol, 1946, p. 152.

32. J. COLLELL, *La primera anada de Mossèn Verdaguer al Rosselló*, «Gazeta de Vich», 23 de juny de 1923.

33. I—J. COLLELL, «Lettre Biographique» dins l'edició francesa de *L'Atlàntida*, versió de Justín Péprax, Paris, Hachette etc., 1887.

2- idem, versió catalana a la «Il·lustració Catalana», 30 de setembre de 1888, pp. 285-290.

3- J. COLLELL, *Lo Patriarca del Rosselló*, «La Veu de Catalunya», 17 de maig de 1891.

4- J. COLLELL, *La primera anada de Mossèn Verdaguier al Rosselló*, «Gazeta de Vich», 23 i 26 de juny de 1923.

5- *Dulcis Amicitia*, Vic, «Gazeta de Vich», 1926, pp. 38-39.

6- J. COLLELL, *Un bisbe català de França*, «Gazeta de Vich», 17 de novembre de 1927.

7- *Carteig històric*, o. c., pp. 12-13.

34. «Gazeta de Vich», 17 de novembre de 1927.

35. *Epistolari Llorente*, I, Barcelona, Biblioteca Balmes, 1928, pp. 165-166.

36. J. COLLELL, *Don Joseph Bach*, «Il·lustració Catalana», 1 de novembre de 1903, pp. 255-256.

37. A.(ntoni) B.(usquets) y P.(unset), *Notes Verdaguierianes*, «Revista Il·lustrada Jorba», Novembre de 1932, p. 284. De l'*Epistolari*, a més de les vegades que residí al Bach de Collsacabra, en podem treure un parell de manifestacions prou expressives del sentiment que tenia posat en aquell racó de Collsacabra: «Soledat del Bac. com l'anyorob» (V, 161); «me te V. a ses ordres en lo paradiset de Collsacabra» (V, 171).

38. *Veg. Carteig històric*, o. c., p. 113.

39. Els testimonis epistolars són els següents, respectivament: III, 231 i 238 / IV, 51-52 / IV, 39 / IV, 252 i V, 61 / IV, 192 / V, 24, Veg. també la nota 5 que hi ha a IV, 52 i la carta de T. Llorente dirigida a Collell, n. 1015 de l'*Epistolari Llorente* III, Barcelona, Biblioteca Balmes, 1936, p. 165.

40. «Amb lo viatge que ha fet aquest estiu ja torna tenir tela tallada per treballar amb gust un o dos anys amb aquesta activitat tota seua (...)» (*Mariano Aguiló y la «Renaixensa» a través de un epistolari*, «Analecta Sacra Tarraconensia», Vol. XXXIX, 1966, p. 130).

41. Penso, en aquest punt del treball, que cal fer alguna precisió sobre el procés d'elaboració i redacció del poema. Clarificar potser la terminologia per adequar-nos a l'objectivitat dels fets. Les primeres idees ben clares, les degué tenir Verdaguier l'estiu de 1880 i tot seguit ho va comunicar a Collell. Segurament que durant els dos anys següents n'escribí diversos fragments i per això mateix sols en dona lleugeres clàries que poca cosa diuen llevat de fer saber als amics que treballava en una «activitat tota seua» —com hem llegit en la nota anterior. Aquesta activitat de tempteig i provatures es pot desprendre d'un diàleg que recorda Justí Pépratrà d'un dia de tardor del 81. Demanant-li si pensava dedicar algun poema al Rosselló, Verdaguier li contestà d'aquesta manera: «Qui le sait? Dieu peut m'en donner encore plus qu'il ne m'en a donné» (Justin PEPRATRÀ, *Canigó. Étude bibliographique*, Montpellier, Imprimerie Centrale du Midi, 1887, p. 8). L'any 83 és quan ja té el poema molt avançat i ho anuncia a Collell (Veg. IV, 32, n. 9). Aquell estiu en foren llegits fragments a Banyuls i Perpinyà (Veg. IV, 57-58) i segurament Verdaguier anuncià a Pépratrà la dedicatòria que hi posaria o, si més no, «vaig conèixer realment sa importància», diu. A partir d'aquest estiu es pot afirmar amb molta certesa que el pla del poema i la seva major part ja constituïen una obra que només calia arrodonir i polir. Això es pot dir d'acord amb l'afirmació que estampà «La Veu» referint-se a les vacances pirinenques de Verdaguier aquell any, que tenien per objecte «terminar sobre el terreny la gran llegenda que està escrivint (...)» («La Veu del Montserrat» 7 de juliol de 1883) (Veg. també J. M. de CASACUBERTA, *Excursions i sojorns*, o. c., p. 98). En aquest sentit, doncs, cal entendre Pere Bohigas, quan escriu que «en tant que hipòtesi es pot acceptar que

Canigó s'escribí a partir de 1883» (P. BOHIGAS, o. c., pp. 365-366). Des d'ara abreuçaré «La Veu del Montserrat» així: «La Veu».

42. Veg. J. M. de CASACUBERTA, *Excursions i sojorns*, o. c., p. 20.

43. idem., p. 19 i la n. 5.

44. Joan BONET i BALTÀ, «Trets apostòlics de Mossèn Cinto Verdaguer», dins *L'Església catalana de la Il·lustració a la Renaixença*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984, p. 457.

45. «La Veu», 9 de gener de 1886. Veg. també, J. M. de CASACUBERTA, *Excursions i sojorns*, o. c., p. 39.

46. J. COLLELL, *L'anada al Rosselló*, «La Veu» 26 de juny de 1883.

47. La referència a la crònica d'A. Masriera, vegeu-la en la nota 6 de IV, 57. Pel que fa a l'anònima, veg. «Revista Literaria» Juliol 1883, p. 155.

48. «La Veu» 7 de juliol de 1883.

49. «La Veu», 25 d'agost de 1883.

50. Veg. la nota 9 de IV, 85. No és aquest el lloc d'explicar amb massa deteniment tot el que feia i deia el canonge Collell precisament en aquells dies d'eufòria per la reconstrucció de Ripoll, però tampoc no podem deixar de tenir-ho present (Veg., per exemple, la carta adreçada al Dr. Morgades que Collell li envia des de Roma, «La Veu», 17 d'abril de 1886, reproduïda després al seu llibre *Roma*). Podríem parlar aquí del seu crit de guerra santa —el pronuncià un dia a Manresa—, però fou el de tota la seva vida: «Avant sempre per Déu i per la Pàtria», a fi de complir amb «el dever de remoure els vostres sentiments parlant de la lluita que tenim entaulada per la Religió y per la Pàtria» (J. COLLELL, *Degeneració i Regeneració*, Manresa, Impremta de Sant Josep, 1901, pp. 24 i 3).

51. «La Veu» 15 de setembre de 1883.

52. «La Veu», 29 de setembre de 1883. També: «Revista Literaria», Octubre de 1883, p. 227.

53. Vegeu-ne la referència a V, 69, 8.

54. Veg. J. M. de CASACUBERTA, *Excursions i sojorns*, o. c., p. 106.

55. «La Veu», 25 de juliol de 1885.

56. Manuel de MONTOLIU, *La Renaixença i els Jocs Florals. Verdaguer*, Barcelona, Editorial Alpha, 1962, p. 173.

57. Veg. Lluís JORDÀ, «"Canigó" o una lliçó de fantasia espiritual», dins *Als 75 anys del poema Canigó*, «Criterion» 7, Barcelona 1961.

58. Ricard TORRENTS, «"Vora la mar", un microcosmos verdaguerià», dins *Anàlisis i comentaris de textos literaris catalans*, III, a cura de Narcís GAROLERA, Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 1985, pp. 209-231.

59. Veg. aquesta primera redacció a P. BOHIGAS, o. c., p. 343-344. Les altres tres a Ricard TORRENTS, *Cinc versions del "Cant de Gentil"*, «Reduccions», núm. 28, Desembre de 1985, pp. 65-99.

60. R. TORRENTS, «Cinc versions», o. c., p. 98.

61. Joan ALEGRET, *Una cançó de Pere Serafi: edició i comentari* dins *Anàlisis i comentaris*, o. c., p. 208.

62. J. VERDAGUER, *Escrits inèdits*, I, o. c., p. 203.

63. idem., p. 205.

64. R. Torrents veu en els dos primers versos un apotegma en la línia de les sentències populars. Ho és, evidentment, en la direcció del final de l'estrofa. Però també és un apotegma en la línia de la sentència agustiniana cap a la direcció del final de l'estrofa anterior. A l'hora darrera d'enllestir aquest treball l'amabilitat del P. Xavier Altés, bibliotecari a l'Abadia de Montserrat, m'ha posat a les mans un text del canonge

Justin ROUSSEIL, el qual, tot comentant els poemes del llibre *Al cel* de Verdaguer acosta la seva poesia a «l'angoisse sublime d'Augustin interrogant, du rivage d'Ostie, la nature entière sur le mystère de l'au-delà». Més endavant ho rediu així: «En vérité, sous ce poète sublime il y avait un profond psychologue; et je ne sais si depuis le fils de Monique nul au monde a plus pathétiquement traduit le sanglot humain» (*Jacinto Verdaguer*, «Revue de Lille», 1910, pp. 4 i 6).

65. Vegeu-ne la referència a la nota 7 de V, 76-77.

66. Veg. la n. 8 de V, 69.

67. «La Veu», 12 de desembre de 1885.

68. Veg. «La Veu» del 24 de desembre de 1885 i la del 2 de gener de 1886.

69. Veg. P. BOHIGAS, o.c., p. 335.

70. Veg. J.M. de CASACUBERTA, *Excursions i sojorns*, o.c., p. 61.

71. «La Veu», 1 de gener de 1887.

72. *Carteig històric*, o.c., pp. 156-157.

73. Veg. J.M. de CASACUBERTA, *Excursions i sojorns*, o.c., p. 47. La «Revista Literaria» diu clarament que el lector va ser Collell (veg. la 47).

74. «La Veu», 29 de setembre de 1883.

75. No compta aquí la que es va fer a Banyoles on el llegidor va ser el mateix Verdaguer, sense, però, constar clarament si els versos eren o no de *Canigó* (veg. IV, 163 i les notes 4 i 5).

76. Miquel S. SALARICH TORRENTS, *Història del Cercle Literari de Vic*, Vic, 1962, pp. 112-113. A la p. 283 d'aquesta mateixa obra hi ha una discordança pel que fa a la data de la vetllada, però cal creure que totes dues dates s'han de reduir a una, la del dia 11. Sobre això parla la n. 11 de V, 70. La ressenya de «La Veu» no deixa cap dubte que la sessió fou única i, per tant, la lectura de Collell fou el dia assenyalat («La Veu», 19 de desembre de 1885).

77. «Diario de Barcelona», 3 de enero de 1886.

78. Veg. M.S. SALARICH, o.c., pp. 115 i 283-284.

79. «La Veu», 2 de gener de 1886.

80. «La Veu», 9 de gener de 1886.

81. «Diario de Barcelona», 4 de enero de 1886. Quan també va ser Collell qui va llegir la poesia de Verdaguer premiada en les festes del Mil·lenari de Montserrat, el cronista, curiosament, escriu uns mots semblants: «Leyó esta poesia con robusto acento y colorido el reverendo D. Jaime Collell, a quien interrumpieron en diversas ocasiones los aplausos de todos los concurrentes» («Boletín Eclesiástico del Obispado de Barcelona», 10 de mayo de 1880, p. 213).

82. Veg. J. COLLELL, *In illo tempore...*, o.c., pp. XIII-XIV.

83. Aquestes tres versions es troben a:

1- J. COLLELL, *In illo tempore...*, o.c., pp. VI-XII.

2- J. COLLELL, *Del meu fadrinatge*, o.c., pp. 81-83.

3- *Carteig històric*, o.c., pp. 5-6.

84. La més vella versió posa els esdeveniments l'any 1863, però cal entendre-la com errònia perquè es tracta de l'any següent, quan Collell inicià l'estudi de la Teologia. Era el 1864 i ens ho diu la versió de 1920, i això va d'acord amb el primer curs que féu a la Universitat de Barcelona tres anys després, 1867-68.

85. La crítica va ser aquesta: «Digas a n'en Verdaguer que no maigaste el seu talent en semblants composicions que no mereixen pas el nom de poesies» (de la versió 2., p. 83). «Diga-li a n'en Verdaguer —vaig dir al company portador de la llibreta— que es deixi corre la musa festiva i fassa poesies sèries per l'estil d'algunes que aquí n'ha escrit» (de la versió 1., p. XII).

86. Els dos trossos que ens presenten el lligam de l'amistat són: «Aqueix judici tan ple de sinceritat li féu tan bon efecte que aleshores començà la nostra amistat i em digué que de sa ploma no en rajarien més versos d'aquells que sols servien per fer-hi rialles grasses» (de la versió 2., p. 83). «Aqueixa meua franca opinió li féu tan bon efecte que prompte ens donàrem la primera forta encaixada d'amistat» (de la versió 1., p. XII).

87. Aquest qualificatiu de «Mestre», el trobem també en el record de Martí GENÍS, *L'Esbart de Vic*, «Butlletí del Centre Excursionista de Vic», Volum II, (1915-1916-1917), pp. 166 i 170.

88. A. BUSQUETS I PUNSET escriu que «era aleshores el gall de les aules del Seminari» (*L'estudiant de Can Tona*, «Joventut», 29 de maig de 1902, p. 9).

89. J. COLLELL, *Del meu fadrinatge*, o.c., p. 88.

90. Veg. J.M. de CASACUBERTA, *Sobre la gènesi de «L'Atlàntida»*, o.c., pp. 25, 46 i 48-50.

91. Veg., per exemple, la n. 16 de I, 120; o el que sobre això diu Collell en l'*Epistola Biogràfica*.

92. Veg. J. BONET I BALTÀ, o.c., pp. 496-498.

93. *Carteig històric*, o.c., p.153. Les notes de l'*Epistolari* expliquen que enlloc no s'han trobat els títols corresponents, però roman de testimoni una carta de Torras i Bages (*Dulcis amicitia*, o.c., p. 148. Veg. la n. 8 de IV, 35). Tres anys més tard en fou fet un altre català, N. Masvidal i Puig (Veg. «Diario de Barcelona», 5 de enero de 1886, p. 883).

94. Els textos d'on s'han tret aquestes manifestacions i encara d'altres són:

1- «La Veu», 5 d'abril de 1879, nota al poema de Verdaguier «L'arbre de la vida».

2- Del pròleg a J. VERDAGUER, *Cançons de Montserrat*, Vic 1880, p. V.

3- «La Veu», 1 d'abril de 1882.

4- «La Veu», 23 de juny de 1883.

5- «La Veu», 29 de novembre de 1884.

6- «La Veu», 18 d'octubre de 1885.

7- «La Veu», 5 de desembre de 1885.

8- «La Veu», 20 de març de 1886.

9- De l'*Epistola Biogràfica*, o.c.

10- De *In illo tempore...*, o.c.

11- *Del meu fadrinatge*, o.c., pp. 62, 76, 78, 90, 137.

12- «Gazeta de Vich», 26 d'abril de 1923.

13- «Gazeta de Vich», 17 de novembre de 1927.

14- *Carteig històric*, o.c., pp. 12, 14, 15, 243.

95. J. COLLELL, *Pròleg a J. VERDAGUER, Pàtria*, Barcelona. Fidel Giró, 1888. pp. V-XIII.

96. J. COLLELL, *La joia del Milenar*, «La Veu», 8 de maig de 1880.

97. «La Veu de Catalunya», 26 de juliol de 1891.

98. «La Gazeta Muntanyesa», 8 de maig de 1908 i Arxiu Episcopal de Vic.

99. *Epistolari Llorènt*, I, o.c., pp. 165-166.

100. J. COLLELL, *Roma*, Barcelona, Estampa de Subirana Germans, 1892, pp. 195-196.

101. «Analecta Monserratensia», Vol. II, 1918, p. 395.

102. Aquest elogi es troba al pròleg del *Carteig històric*, o.c., p. 15. El vers de Dante correspon a *Infern*, IV, 80.